

Тетяна Третьяченко

МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ ДРАГОМАНОВ У ЛИСТАХ ДО ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

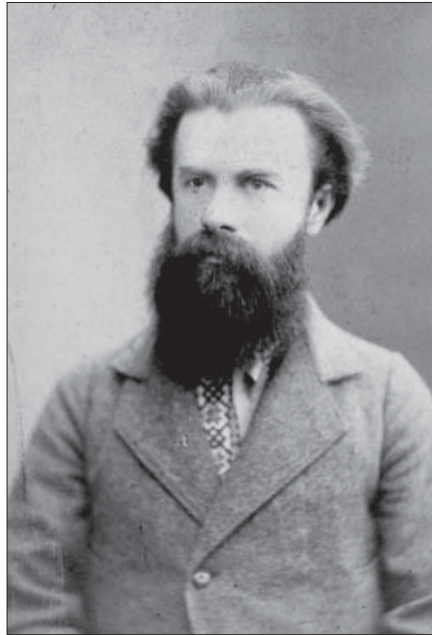
Відвертій, безкомпромісній вдачі Михайла Драгоманова особливо імпонував жанр і стиль листа – як публічного, так і персонального. Згадаймо його “Листи на Наддніпрянську Україну”, листи до І. Франка, М. Павлика, В. Навроцького, М. Бучинського та інших численних адресатів.

До маловідомого і недослідженого епістолярію М. Драгоманова належать його листи до Олени Пчілки. Не зупиняючись на історичній долі цих матеріалів, зауважимо, що 37 листів в автографах за 1880–1894 рр. зберігаються і досліджуються від 1938 р. у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (Фонд Олени Пчілки, № 28, од. зб. 664–700). Частково вони публікувалися: І. Авраменко. З листування М. Драгоманова // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – 1928. – Кн. XVIII. – С. 254–263; Ю. Циганенко. З літературних взаємин М. Драгоманова у 80-х рр. XIX ст. (з неопублікованих листів до Олени Пчілки) // Літературний архів. – 1930. – № 3–6. – С. 270–285. На сьогодні всі ці листи ввійшли до корпусу кількатомного зібрання епістолярної спадщини М. Драгоманова, що підготував Інститут археографії НАН України (упорядник Варвара Шульга). Листи густо насичені інформацією; в них М. Драгоманов постає в єдності всіх рис свого єства – це воістину його автобіографічна повість.

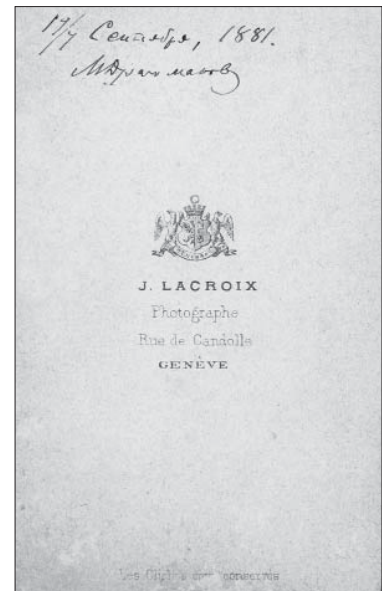
Для М. Драгоманова в еміграції Олена Пчілка стала ніби містком між ним і рідним краєм, залишеною батьківською хатою. Вона невтомно надсилала братові наукову літературу, дбала про копіювання таких необхідних для нього фольклорних записів – усього не перекажеш...

Ось така, приміром, сотворилась одного разу ситуація в женеvському помешканні Драгоманових. День 23 листопада 1880 р. Драгоманов сердитий, навіть не пустив дочку Ліду в театр. І тут отримує листа від Олі – сам пішов із Лідю в театр, там усім знайомим розповідав новину з одержаного листа, не спав до 2-ої години ночі... У

відповіді на той щасливий лист писав: “Еще в прошлом году я положил себе заниматься по воскресениям народной словесностью. Стал отделять исторические песни и привел в систему вирши, которых насобиралось у меня из разных рук (есть рукописи XVII века). Исторические песни составляют главный резон моего существования на белом свете и которых никто же другой в дистанции по крайней мере 12–15 лет вперед не отделяет, кроме меня.

Михайло Драгоманов.
Фото. 19/7 вересня 1881 р., Женева

Состроил я малое предисловие: историю и апологию украинской вирши, сравнительно с московскою <...>. Школа у нас “братская”, т. е. общественная, а в Москве казенно-монашеская. Оттого и вирша школьная – одно слова “вирша”, сухая холопщина, а наша, – немного не то. Написал я предисловие и примечанья к каждой вирше. Три из них рождественские – видимо с церковной и вертепной драмой сродны (вот оно! вот оно! – ого-го!)

Я занялся чтением текстов рождественских драм французских и немецких и нашел: 1) что нигде столько юмору не подпущено, как в наших виршах, а 2) что имеющиеся у меня воскресные вирши – особенно дерзкие, – имеют отношение к тем западным драмам, которые давались на Паску и на Божье тело <...>. Я и засел за западный материал. Он же еще раз меня убедил, насколько Украина XVII ст. была втянута непосредственно в западную жизнь, а ровно, насколько и теперь,

бессознательно в массах народа теплятся и даже по своему развиваются темы европейской мысли” (24.XI.1880).

Олена Пчілка на той час також вивчала український вертеп (стаття “Отживающая или начальная форма вертепной драмы”) і описувала Драгоманову свої спостереження та відкриття, які його так схвилювали та надихнули. Без перебільшення скажемо, що дослідницька робота на фольклорному терені приносила вченому справжню насолоду: “Какое это удовольствие разбросать на полу в двух комнатах сборники и бегать от варианта к варианту. Чудо что такое!”

Наслідком тривалої самовідданої фольклористичної праці стало видання “Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст.” (Женева, 1883–1885). За словами самого М. Драгоманова, воно було продовженням “Исторических песен малорусского народа”, виданих разом із В. Антоновичем (К., 1874–1875). Ще одна книжечка – “Нові українські пісні про громадські справи” (1764–1880), – на його думку, “даёт экстракт духа украинских песен новейших времен”.

А в сумну хвилину М. Драгоманов писав Ользі: “Я из всех людей, – родных и неродных, – больше всех любил тебя и теперь не только болею, когда ты подолгу не пишешь, но даже начинаю обижаться, отчего еще более болею, так как всегда считал обидчивость за признак глупости. – Видно начинаю слабеть. – От, упав чумак, упав та і лежить!” (14.III.1890). Іншим разом – “Верю, твое письмо, полученное за ужином, так благотворительно подействовало, что ночью я первый раз за 30 дней почувствовал себя спокойно и уверовал в поправление” (22.XII.1893).

Глибока щира довіра до сестри уживалася в натурі М. Драгоманова з упевненістю в своєму абсолютному авторитеті для неї. Так воно й було... Михайло Петрович із граничною відвертістю робив зауваження до белетристичних творів Олени Пчілки. “Как же Пчілка, насекомое, которое и світу бачило, літаючи, и вкус обязана иметь уже по самому званию своему и занятая делом действительно

медоносным, – азбукою, – могла знизиться и до напечатанья, и до писания, даже думанья о такой во всех отношениях пошлости, как «Сужена»?...” І продовжував: “Украинская литература или не должна существовать, или должна иметь в виду

аристократию ума и сердца всех сословий «од простейшего селянина до просвещенного евро[пейца]»...” [1881]. Йшлося про п’єсу Олени Пчілки “Сужена не оужена”.

Засуджував М. Драгоманов і ту кампанію проти Марка Вовчка, яку підняла вона разом із Ганною Барвінок. “За что ты так Марка Вовчка обидела? Мне это очень жалко и за себя и за Марка Вовчка. Во 1-х, Марко Вовчок вовсе не перша стрічна кацапка, – а очень талантливый человек, который себя показал и в рассказах великорусских, а во-вторых, почему уже кацапке и не выучиться по-украински до писательства. Ведь выучилась же немка Ф. Кабалеро по-испански, Лаура Грусбах по-сицилийски и т. п., а в-третьих, ведь доля участия и Марковича, и особенно Кулиша в “Народних оповіданнях” ніоткуда документально не видна. А в-четвертых, для чего нужно было ударить Марка Вовчка,

которая, как никак, а все же дурного ничего не сделала напечатанием “Народних оповідань” – Не приятно это, не гарно! А особенно теперь,

когда реакционное человеконенавистничество очень уже развилось и в Петербурге, и в Москве, и в Киеве, и в Львове, – да и в Берлине, и Париже” (6.V.1892).

“Я скажу, что ужасно рад бы был получить от тебя более подробные сведения о Киеве, ибо – признаться – люблю и сей город. Молодежь теперешнюю, слушно, бранят, – но я скорее всего ожидал от нее именно тех черт, о которых ты пишешь. “Непросвещенность сама по

себе еще не беда; страшно только буйство против просвещения”. Вот почему я и тебя прошу, как всякого, с кем говорю о Киеве: учиться ли молодежь, или намерена учиться иностранным языкам?” (28.XII.1888).

Олена Пчілка. Фото. 1903 р., Полтава

Людмила Драгоманова. Фото. 90-ті роки XIX ст., Софія

Починаючи з 1883 р., у кожному листі М. Драгоманов переписує Олену Пчілку про здоров'я Лесі і докладає зусиль щодо консультації її в професора у Відні, планує надати для цього допомогу в розмірі 500–1000 франків. “Лесичкины таланты, – підкреслює Михайло Петрович у листах, – меня радуют до слез, хотя не удивляют, ибо я от нее всегда ожидал самого лучшего. Эволюция ее, как ты ее передаешь, совершенно натуральна, и был бы талант да образование, то они выйдут на надлежащую дорогу. Талант от Бога, но образование надо сделать, – образование и общее и литературное” (26.XII.1885). А впродовж 1890–1894 рр. тривало відоме листування М. Драгоманова з самою Лесею Українкою.

Утім, про тисячу франків ішлося пізніше. А середина 80-х років (1885–1888) у Швейцарії, певне, були найважчими для женецької родини Драгоманових. Необхідно було шукати постійний, хоч би малий заробіток, бо, як буває, дві праці провалилися, за третю не заплатили... “Ліда уже в дождливую погоду не ходит на уроки ибо “чобот нет”, а я скоро по безштанию перестану ходить в библиотеку, а мои книжки продадут с молотка как самую ненужную часть хозяйства”, – з гіркою іронією писав тоді Драгоманов. Та доля, певне, була таки милостива до цієї родини.

У кінці 1888 р. Ліда виходить заміж за молодого болгарського історика й дипломата Івана Шишманова. З осені 1889 р. листи до Олени Пчілки надходять уже з Болгарії. За згодою Велико князя Стамболова Михайло Петрович запрошується до Болгарії на професорську посаду для розбудови Софійського університету, і з 1889 р. він уже обіймає цю посаду у Вищому училищі, на основі якого університет і постав. “Болгария платит мне 1000 фр. в месяц, – пише він, – без этих денег не знаю, что бы мы и делали”. І продовжує: “(Правда, то, что я должен дать студентам 4 лекции в неделю писанные, чего-нибудь да стоит...)” (1/13.II.1890). Він тепер мав змогу підтримувати матеріально “Кобзар”, що впорядковувався в Женеві, та журнал “Народ”; субсидує “Науково-літературну бібліотеку” Франка, в якій публікувались і його “Австро-руські спомини”; видає низку праць, що ввійшли в скарбницю його літературної спадщини.

Живучи в еміграції, М. Драгоманов “в умі тримав” і свою малу батьківщину – Гадяччину, певно, коли із жалем та болем, а коли і з гумором. Описуючи сестрі, скажімо, ті ситуації, коли незнайомі люди заводили з ним розмови на інтелектуальні теми (один із нових родичів хвалив його праці з давньої історії Болгарії, “по которой я не написал ни строчки”), Михайло Петрович додавав: “Впрочем, это напоминает мне разговор со мною разных знакомых в Гадяче, но там дело было хуже, ибо разговоры сопровождалось угощением вином от Свистуна, которым меня,

как заграничного человека, считали долгом угощать вместо полтавской горилки, слишком простой вещи по мнению Амфигриппов моих” (23.IV.1891).

Михайло Драгоманов був у житті мужнім, вольовим, сміливим чоловіком. Якось із ним трапився такий випадок. “Так надоела по ночам ломота, – писав він, – что даже пошел в соседнюю деревню (полтора часа пути), где врачевали два знакомые медика. Не застав ни одного, выкинул штуку: разгреб в лесу муравейник, скинул рубаху и лег в оный, три раза сгребал с себя муравьев и три раза ложился – и поднялся” (14.VIII.1885).

Утім могутній інтелект М. П. Драгоманова, ввібравши в себе весь потенціал його здоров'я та сил, спалив їх на 53-ому році життя, полишивши їхньому володарю безсмертя навіки. Воно заповідано нам, нашій волі й нашому сумлінню. Пам'ятаймо цю заповідь.

Хочемо торкнутися ще одного питання, пов'язаного з “білими плямами” у вивченні життєпису М. П. Драгоманова. Скажімо, в “Гадяцькому віснику” (від 28 вересня 2011 р.) читаємо: “...офіційною датою народження М. П. Драгоманова тривалий час вважалося 30 вересня, але наші окремі дослідники його життя твердять, що нею має бути 18 вересня”.

Безумовно, не дослідники придумують біографічні дати для історичних діячів. Дати ці утверджуються відповідними достовірними документами. Так, в авторитетному науковому виданні “М. П. Драгоманов. Документи і матеріали” (Львів, 2001), яке вийшло до 160-річчя з дня народження вченого, під № 1 на с. 23 подається свідоцтво про народження М. Драгоманова. Процитуємо його: “Згідно з указом його і. в. Полтавська духовна консисторія слухали прохання поміщика чиновника 8 класу Петра Драгоманова про видачу метричного свідоцтва про народження його сина Михайла. Народився він у місті Гадячі в Соборно-Успенській парафії 1841 року вересня 6 дня й учинену в архіві цієї консисторії довідку, на якій виявилось: у метричній місті Гадяча Соборно-Успенської церкви за тисяча вісімсот сорок перший рік книзі під № 19 у записці так: “вересня шостого числа гадяцького повітового суду у засідателя чиновника 8 класу і кавалера Петра Іоакимовича Драгоманова й законної дружини його Єлисавети Іванової, обоє православного сповідання, народився син Михайло. Хрестив священник Василь Сильвестрів того місяця шістнадцятого числа. Хрещеними батьками були: колезький секретар Петро Іванів Цяцька й титулярна радниця Марія Антонівна Рощаковська”.

Ухвалили і його преосвященство Ієремія єпископ полтавський і переяславський і кавалер затвердив: за прописом архівної довідки, видати поміщикові чиновникові 8-го класу Петрові Драгоманову на підставі 1426 статті дт. зведення

законів поточного 1849 року при списку про народження сина його Михайла метричного свідоцтва. Внаслідок чого воно й дано.

Червня 16 дня 1850 року.

Архимандрит Феофан

Секретар Олександр Нечаєв”.

У цього свідоцтва Полтавської духовної консисторії печатка.

Державний архів м. Києва. – Ф. 16. –

Оп. 303. – Спр. 41. – Арк. 31–31 зв.

Оригінал. Переклад з російської.

Інше авторитетне джерело щодо визначення дати народження Михайла Драгоманова – його “Автобиографическая заметка” (1883), яка починається таким реченням: “Я родился 6 сент[ября] 1841 г. в г. Гадяче Полтавской губернии”. (Наводимо цей текст за копією автографа М. Драгоманова, вміщеною у згаданому вище виданні “М. П. Драгоманов. Документи і матеріали” (с. 158–159).)

Нарешті, наприкінці 1881 р. Михайло Драгоманов у недатованому листі до Олени Пчіл-

ки із Женеви запитував: “Как тебе понравились портреты детей? <...>. За сим, как тебе понравятся прилагаемые при сем портреты стариков? Свой я снимал 7 сент[ября] ст.ст. на другой день своего 40-летнего юбилея” (Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 28. – Од. зб. 700). Олена Пчілка це фото отримала й помістила його в родинному альбомі (Ф. 28. – Од. зб. 2275).

Гадячани бачили цей фотопортрет у літературно-краєзнавчому альманасі “Мистецьке гроно” (Гадяч, 2011 р., с. 34), нині подаємо його (разом із надписом на звороті світлини) і в цій публікації.

Дату смерті М. Драгоманова вказано в жалобному повідомленні родин Драгоманових, Косачів і Шишманових: 8 червня (ст. ст.) 1895 р. (див.: “М. П. Драгоманов. Документи і матеріали” (с. 270)). Немає жодних сумнівів у такому датуванні життя Михайла Петровича Драгоманова: 6 (за н. ст. 18) вересня 1841 р. – 8 (за н. ст. 20) червня 1895 р.